

שוחרים ונאמנים

מסות ומחקרים על הספרות
והתרבות העברית באמריקה

מאת
יעקב קבקוב

הוצאת ראובן מס, ירושלים תשל"ח

בין דוליצקי לעורכיו

1892
37
556. - 1931 d.

מנחם מנדל דוליצקי הגיע לאמריקה בשנת תרנ"ב בגיל 37 שנה, כששמו הלך לפניו כמשוררה המובהק של חיבת-ציון. הוא מצא כאן קומץ של משוררים וחרונים, שעמו נמנו גרשון רוזנצווייג ונפתלי הרץ אימבר. חדשים מספר לאחר בואו של דוליצקי הגיע לניו-יורק גם המשורר יצחק רבינוביץ איש קובנה. קבוצת משוררים-מהגרים זו התלבטה קשה במציאות האמריקאנית של שנות ה-90 ומצאה את הקרקע צחיחה ביותר לדברי שירה. מזלו של דוליצקי לא שיחק לו גם בארץ-מכורתו רוסיה. על אף הפרסום שהקנו לו שיריו הלאומיים לא הצליח למצוא לו אחיזה שם. עוד בשנת תרמ"ב החליט לעזוב אלא שדחה את תכניתו מתוך היסוסים וספקות. כשדרכו רגליו סוף-סוף על אדמת אמריקה קיוות להתבסס כאן מבחינה כלכלית. אולם תקווה זו נתבדתה עד מהרה על אף נסיונותיו הנואשים למצוא לו פרנסה.

קרוב ל-40 שנה נאבק דוליצקי על פת לחם וידע מחסור כל ימיו. את פרנסתו הדלה מצא בכתובת רומאנים של "שונד" ביידיש ובפירסום שירים ומשלים בלשון זו בעתונות היידיש. תקופת אמריקה של דוליצקי היתה בשבילו תקופה טראגית ממושכת של שקיעה ודמדומים. הוא עוד העניק מפרי-עטו לעתונות העברית של אותם הימים ונתקבל בכבוד ובאהדה על ידי חבורת המשכילים שנמצאה כאן, אבל זיוו כמשורר עברי הועם.

רק נקודות-אור מספר האירו את שמי חייו הקודרים של המשורר. נערך לו נשף קבלת-פנים מיוחד ונעשו נסיונות להוציא את כתביו. עוד בשנת תרנ"ה הופיע החלק הראשון של כל כתביו וחמש שנים אחרי כן ראתה אור מהדורה שלימה יותר של יצירותיו בשם "שירי מנחם". בשנת תרס"ד הוחג היובל הכ"ה לעבודתו הספרותית. הוקדש לו מאסף בשם "ילקוט מערבי", שבו נדפס שירו היפה "שחר של מי?" יצאו אז גם קובץ שיריו "נגינות

בין דוליצקי לעורכיו

שפת ציון" ושירו "החלום ושברו", מחיי הקאנטוניסטים. אולם, כל האירועים הספרותיים האלה שימשו יותר סיכום לעבר מאשר אות להמשך בעתיד.

עם הופעת העתונות העברית המודרנית באמריקה עשה דוליצקי מזמן לזמן נסיון לפרסם בה את שיריו. מפני כבודו וזכויותיו בהיכל שירה היו העורכים נוהגים עמו בחסד וגותנים מקום לדבריו. אולם לא אחת עשו זאת רק כדי לצאת ידי חובת. דוליצקי נשאר בודד ועוזב והתמרמרותו שהלכה וגברה הופנתה נגד העורכים ונציגי המהלך החדש בספרות העברית כאחת.

מתוך חליפת-המכתבים העשירה של דוליצקי שעלה בידי לבדוק בארכיונים ספרותיים שונים ניתן לעמוד מקרוב על יחסיו לעורכים שונים, מימי יל"ג ואילך. הואיל ויל"ג שימש בעריכת "המליץ" בשנות ה-80 היה דוליצקי פונה אליו לבקש את עזרתו בהדפסת שיריו ומאמריו¹.

כשפתח אחד-העם בעריכת הירחון "השלח" בשנת תרנ"ז נתעורר דוליצקי "לבוא בכתובים" עם עורך במה מכובדת זו. באגרתו לאחד-העם, שנשתמרה בארכיון אחד העם שבבית-לספרים הלאומי והאוניברסיטאי, התנצל על ניתוק קשריו עם הסופרים ברוסיה וסיפר על מלחמת-קיומו הקשה. הוא מסר על עבודתו המייגעת בכתובת רומאנים ביידיש בדברים אלה:

הייתי למספר ספורים נוראים ואיומים בשפת בבל השדודה (כי עמי אהבו כן) ואחרי כל אלה אינני רואה עוד חיים, כי גם בשפת זשארגון אין פה ספרה מתקנה כי אם ספרת מסחרית... לוא ראית אדוני במה אני משקיע כוחי וכשרוני, כי אז נדת לי מקרב לבך.

דוליצקי הוסיף שמפני מאבקו הקשה על פרנסתו לא יכול היה לתת כוחו לספרות העברית ברוסיה. אולם עם צאת "השלח", מיסודו של הגביר קלמן זאב ויסוצקי, שעשה במחיצתו במוסקבה כמזכירו העברי, ראה דוליצקי צורך לחבר שיר לכבוד הירחון ולשלחו לאחד-העם. במכתב-תשובתו² הודיע אחד-העם לדוליצקי שאין ביכולתו לתת מקום לשיר הן מפאת "סכנתו" מצד הצנזורה והן מפאת תוכנו הפליטוני שלא התאים לירחון. הוא ביקש מדוליצקי שיר אחר במקומו. ואמנם לאחר שנתיים לערך נדפס בכרך ו' של "השלח" שירו "בין סלעי מגור", שנכלל אחר-כך בקובץ "שירי מנחם".

1 ראה את האגרות והחומר המתפרסמים להלן במאמר "מאגרותיו של דוליצקי ליל"ג".

2 המכתב פורסם באגרות אחד העם, כרך ראשון, תשט"ז, עמ' 233.

בכרכים הבאים של הירחון נדפסו מחדש גם השירים "דור הפלגה" (כרך י"א) ו"שחר של מי?" (כרך י"ג), שהופיעו קודם באמריקה.

מפני עבודתו המייגעת ובפני יאושו בנוגע לעתידות הספרות העברית באמריקה היה דוליצקי פורש מכתובה עברית וחוזר אליה חליפות. דעתו על המהלך החדש בספרות היתה שלילית ביותר והוא הסתייג מחידושי-הלשון ומדרכי-הביטוי של המשוררים החדשים. באגרותיו ליוסף א. בלוישטיין (יו"א"ב) ויחזקאל לוויט, שהיו שניהם משוררים בני המהלך הישן, הביע לא אחת את מורת-רופו מן הכיוון החדש בספרות. לבלוישטיין, למשל, כתב: "הנני קורא בעברית ובאידית שירים שלא אבינם כלל והנם כתובים בשפה רצוצה וצולעת וגם נגד חוקי הלשון ודקדוקה... הניחה להם ויחדשו, ועם-האמצעות תשקע במשך הזמן מעצמה".

על אף דעתו השלילית הזאת עשה דוליצקי מאמצים לא מעטים לפרסם את דבריו בבמות העבריות החדשות שהוקמו מימי מלחמת-העולם הראשונה ואילך. שיריו הופיעו ב"העברי", בעריכת הרב מאיר ברלין, ב"התורן", שיצא קודם בעריכת י. ד. ברקוביץ ואחר-כך בעריכת ראובן בריינין, ב"מקלט", בעריכת י. ד. ברקוביץ וב"לוח אחיעבר" ב, בעריכת מרדכי ליפסון. את המספר הגדול ביותר של שיריו החדשים פירסם ב"התורן" השבועי והחדשי בתקופת עריכתו של ראובן בריינין, בשנות תרע"ט—תרפ"ט. בריינין, שנפגש עם דוליצקי בנסיבות שונות וגם פירסם זכרונות עליו לאחר מותו, קירב אותו ביותר.

באגרת ששלח דוליצקי אל בריינין בצירוף צרור שירים בשנת תר"ף התבטא בחריפות נגד השירה החדשה שחטאה ב"אמנות". הוא כתב לבריינין: "לא ראיתי שיר עברי כתוב עברית זה כמה. כל שירי משוררינו החדשים הנם רק חיקויים ואינם עברים בשפתם וסגנונם ואין להם כל שייכות לעברית (מלבד שירי ביאליק ועוד אחדים ספורים)... ואני הנני מחזיק בפשטותי וסגנוני העברי ומאמין באמונה שלמה שאני עושה דבר מה לעמי ולשפתי העלובה שכבשות לסטים".

גם י. ד. ברקוביץ שמר אמונים לדוליצקי ונתן מקום לפרי-רוחו. כשקיבל עליו בשנת תרע"ו את עריכת "התורן" השבועי פירסם את שירו של דוליצקי בשם "כוכב נדח". בירחון המשובה "מקלט", שהופיע בעריכתו בשנות תר"ף—תרפ"א, הדפיס שלושה שירים של המשורר. מתוך מכתבי המערכת,

החתומים בידי שמעון גינצבורג, מתברר שכמה מן השירים ששלח דוליצקי נדחו מפני סגנונם הפרוזאי ומפני סירובו של המשורר להרשות למערכת לקצרים ולהכניס בהם תיקונים.

במכתב ששלח דוליצקי לגינצבורג נתן ביתוי לרגש אכזבתו והצהיר: "אני חפץ לברוא מהלך חדש בסגנוני ובפשטותי מבלי כל-שמץ דיקדנץ, אבני-חפץ וקבלה. ועד אשר לא תאמר אלי הספרות העברית 'צא' לא אעזבנה". במכתב אחר לגינצבורג הוסיף דברי-תלונה אלה:

כמו זר יראה לכם סגנוני שהוא כמעט חדש בספרותנו. ואילו משורר חדש מן הצעירים היה שולח לכם שירים כמו אלה, אולי נחשב ככוכב חדש והבטתם אליו מנקודת-ראות אחרת; אבל עכשיו שמשורר למעלה מחמשים שנה כותב את "תאלתי לכם" ו"בהשתפך עלי נפשי"—הנהו מתקופת ההשכלה הפסולה ובמשפט קדום אתם נגשים אל כל שורה ושורה, ומירון החרוזים בסגנון קל ובשפה פשוטה נחשב לו לחטאה להאמנות המסולסלת בדיקנץ ובחכמת הקבלה.

כשפנה דוליצקי אל ברקוביץ עצמו נתרכך קולו. במכתבו אליו הודה שלא כל הטעמים שווים והסכים לכך ששיריו האחרונים דורשים תיקון. להצעת ברקוביץ תיקן את השיר "בהשתפך עלי נפשי", שניבא לו עתידות כשיר-עם והשיר המתקן נדפס בכרך ה' של "מקלט" (חשון תרפ"א). דוליצקי כתב עוד לברקוביץ: "בכלל לא תהיה מריבה בינינו על דבר איזה תיקונים, כי שנינו לדבר אחד טוב נתכוון".

ב"הדואר" השבועי, בעריכתו של מנחם ריבולוב, השתתף דוליצקי רק לעתים רחוקות. שירו הסנטימנטאלי "תאלתי לכם" נתפרסם בשנה ב' (תרפ"ט) וחרוזיו לכבוד בואו של ביאליק הובאו בשנה ה' (תרפ"ו). למכתבו לעורך בשם "יתלבנו הדברים" (שנה ד', תרפ"ה), שבו הגיב דוליצקי על אגרות פרישמאן שפגעו בו, הוסיף מספר חרוזים בהם נתן ביטוי לרגש בטחונו בהישגיו הספרותיים. בין השאר כתב:

"דורי פניו אלי יאיר, כי לא בטלתי, לא עברתי.../כוכבים עלו ויאירו/ואת כוכבי לא הקדירו".

מזמן לזמן היה המשורר מתנער מיאושו הקודר ונאחז בתקווה ששיריו החדשים לא יביישו את שיריו הראשונים אלא יוסיפו כבוד למסכת יצירתו. בשנת תרפ"ז, במלאות חמש שנים לעתונו, נתן ריבולוב מקום ב"ספר היובל של הדואר" לשירו של דוליצקי "על אלה אני נאנח", שבו השמיע המשורר שוב את קול-בכיו על ענות עמו. באותו שנה, כשמלאו למשורר

70 שנה, הקדיש ריבולוב מאמר-הערכה ליצירתו³. הוא סקר את תרומותיו של דוליצקי לספרות העברית וניתח בצורה ביקורתית את הסיבות לירידתו באמריקה. בצדם של הדברים שכתב יל"ג לדוליצקי — "עלה רש מקומי" — הוסיף: "אבל הוא, כידוע, לא עלה ולא ירש".

שמשפטו של ריבולוב חרה לו לדוליצקי ושהדריך את מנוחתו יש לראות ממכתבו החרף⁴, ששלח אליו לאחר פירסום המאמר. במכתבו טען נגד ריבולוב, שקיפח את זכותו בזה שפסח על כמה משיריו החשובים, "שלא יתבייש יל"ג בהם במסרו לי את עטו". כמו-כן התרעם על שלא הזכיר את שיריו החדשים שנדפסו ב"התורן" וב"מקלט". כעדות על חיוניותו הצביע על משליו המקוריים הרבים שחיבר ביידיש והטעים, ש"כשיבואו משלי בספר מיוחד, אני מקווה שלא אתבייש בהם נגדה נא לכל המשוררים העברים הכותבים ב'הדואר'".

עד כמה שנפגע דוליצקי מהערכת ריבולוב יש לראות גם ממכתב ביידיש ששלח למבקר הספרותי ד"ר א. מוקדוני בשנת 1929⁵. דוליצקי הודה לו לד"ר מוקדוני על כתבו, שיובלו ה-70 היה ראוי לתשומת-לב גדולה יותר. המשורר הבלטי את תרומתו כ"משורר התחיה" ומחברן של יצירות בנות-קיימא בספרות העברית. בתשובה לבקורתו של ריבולוב הסביר שהגיע לאמריקה בתקופה קשה ושהוכרח לנוע על פרנסות שונות. אמנם, רצה להמשיך בכתיבה עברית אבל לא היתה אז מערכת שתשלם לפחות חמישים סנט לשיר. כך אירע שנקרע מעל שירתו במיטב שנותיו. בכל זאת מצא דוליצקי תנחומים בכך שהוא מוסיף לתרום תרומה ניכרת לספרות יידיש.

הדברים שהטיח דוליצקי נגד עורכיו ונגד נציגי המהלך החדש בספרות מובנים לנו יפה לאור המרידות שנצטברה בלבו לאחר שגורל-חיו המר לו. מזלו גרם שבא לאמריקה בזמן שהתחילה לעלות שמשם של ביאליק וטשרני-חובסקי ושנשמעו צלילים חדשים בשירה העברית. אולם שירתו שלו נשארה תקועה בעולם המליצה והסנטימנטאליות. עלייתה של השירה החדשה ופריחתה באמריקה מאז הופעתם של ב. נ. סילקינר ובני-לווייתו עוררו גם את כינור-

3 המאמר נכנס לספר המפות מאת מנחם ריבולוב, ניו-יורק, תרפ"ח.

4 צילום המכתב, השמור בארכיון ריבולוב במכון גנזים בתל-אביב, נתפרסם ביריעות גנזים, כרך ב', שנה 5 (51-52), כסלו-טבת תשכ"ז.

5 המכתב, מיום 6 באוגוסט, אותה שנה, נשתמר בארכיון יו"א.

שירתו והמריצו אותו לחזור לספרות העברית, ביחוד אחרי מלחמת-העולם הראשונה ובראשית שנות ה-20. אולם לא היה בכוחו להשתחרר מנעימת העצב והרגשנות שציינה את דרכו מאז ומתמיד ולסגל לו אמצעי-ביטוי חדשים.

מזעזעת היא קריאתו הנואשת של דוליצקי בשירו "למלאות לי 70 שנה", שפירסם ב"הדואר" בשנת תרפ"ז, באותו גליון בו הופיע מאמר-הערכתו של ריבולוב עליו. מצד אחד הצהיר: "ואני עודי חי / ומשא שנות-עמל / לא השם נשמתי / ורוחי לא קמל". אך מצד שני הוסיף: "אך לבי עלי דווי / ועצב אנכי / שלא לשפת-ציון / אוסיף תת כוחי". גם בשיר זה תלה את האשמה להשתת-קותו בזה שמאבקו לפרנסה הכריח אותו להתמסר לכתיבה ביידיש. את שירו וידויו סיים בשורות אלה: "דבר אידית לעם! / צוותני קיבתי. / היא משלה ברוחי / הכריעה נשמתי"!!!

דוליצקי האריך ימים עוד שנים מספר אחרי יובלו ונפטר מתוך מחלה ועיניים בלוס אנג'לס, בה' באדר, תרצ"א. בשכבו על ערש דווי התמסר לכתיבת משלים עברים קצרים, הכוללים הברקות, קטעי-מחשבה ותגובות על חזיונות-חיים שונים. המשורר ביקש ברגעי יאוושו האחרונים להנציח את זכרו במשלים אלה, אף קיווה להיבנות מהם. בשנות י"א-י"ג להופעתו (תרצ"ב-תרצ"ד) הדפיס "הדואר" בהמשכים כששים משלים מעובון המשורר. בכך שמר לו לדוליצקי את חסד נעוריו כמבשר התחיה העברית וכאחד מראשוני המשוררים העברים באמריקה.

שהדפיס ב"הפסגה"². הוא גם העמידו בפתח שניים מקובצי שיריו שהוציא באמריקה — "כל שירי מנחם מענדל דאליצקי" (ניו-יורק, תרנ"ה) ו"שירי מנחם" (ניו-יורק, תר"ס). פטירתו של יל"ג חדשים אחדים לאחר הגיעו לניו-יורק עוררה אותו לפרסם קינה בשם "על מות גורדון", שנדפסה ב"העברי"³ ונכללה גם בספריו.

מפאת מצבו הכלכלי הדחוק הוכרח דוליצקי לעזוב את ביאליסטוק בשנת 1881 כדי לחפש פרנסה לביתו. כשביקר אצל יל"ג בפטרבורג נתקבל על ידו בסבר פנים יפות ואף נתארח בביתו. נחום חגיניץ, שרשם משיחותיו של דוליצקי לעת זקנתו, הביא את דבריו אלה על יל"ג: "הלא תדע... כי יל"ג כבדני והתיחס אלי כאל יורשו הרוחני. ואני מאד הערצתי וחבבתי בתור אדם. הוא היה חביב, רחום ומוקיר תלמידי חכמים. אמרו עליו, כי התיחס באופן גרוע לאורחים ולסופרים, אולם שקר טפלו עליו שונאיו. כשבאתי אל יל"ג בפטרבורג, קבלני בחיבה גדולה ובשמחה רבה; שהיתי בביתו שלושה ימים רצופים ומאוד נעמה עלי חברתו של המשורר"...⁴.

פרטים חשובים על יחסו האבהי של יל"ג לדוליצקי ידועים מתוך אגרותיו. ב"אגרות יהודה ליב גארדאן", שיצאו בעריכת י. וייסברג בשני כרכים (ורשה, תרנ"ד—תרנ"ה), באו ארבעה מכתבים שלו משנת תרמ"א—תרמ"ב. כאמור, פירסם דוליצקי בעצמו לאחר מות יל"ג מאגרות המשורר אליו ב"הפסגה"⁵. כאן הביא חמישה מכתבים, שכוללים דברי תשובה של יל"ג גם משנים מאוחרות יותר, עד שנת תר"ן. במחקרו "אגרות סופרים", שהופיע ב"התקופה", ספר ל"ד—ל"ה (ניו-יורק, תש"י), פירסם א. ר. מלאכי מתוך עזבונו דוליצקי עשר אגרות מאת יל"ג, כולל אלה שנתפרסמו קודם על-ידי דוליצקי בעצמו, בצירוף הקדמה והערות מאלפות.

בארכיון יל"ג שבבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים נשתמרו כ"ה אגרות מדוליצקי למשורר הוותיק. על יסוד אגרות אלה ניתן להסביר כמה דברים שיל"ג סתם ולא פירש באגרותיו שלו ולעקוב אחר התפתחותו

מאגרותיו של דוליצקי ליל"ג

מנחם מענדל דוליצקי (1856—1931), ממשורריה המובהקים של תנועת חיבת ציון, יצק מים כידוע על ידי גדול המשוררים בדורו — יהודה ליב גורדון. משנת 1881, שבה פנה דוליצקי בפעם הראשונה "לכבוד המשורר הנשגב והנעלה מורנו יהודה ליב גארדאן נ"י" ועד שנת 1892, שבה יצא לאמריקה ושבה נפטר גם יל"ג, נתקיימו יחסים הדוקים בין המשורר הצעיר לרבו. דוליצקי ראה בו ביל"ג משום פטרון ומדריך. המשורר הוותיק התעניין במצבו החמרי של דוליצקי, הציע לו תיקונים מועילים בשיריו ועודד אותו לשים את פעמיו אל ארצות-הברית. אם כי הסתייג לעתים מן הנעימה הסנטימנטאלית שבשירתו של דוליצקי עמד לימינו ובשנות שירותו במערכת "המליץ" קירבו והדפיס את דבריו.

ביומנו משנת תרנ"ב ציין יל"ג את קבלת סיפורו של דוליצקי "מבית ומחוץ" בצירוף הקדשה בחרוזים והביא את דברי תשובתו שנכתבו אף הם בחרוזים ושפתחו בשורות: "שכני בחצרות אלהים, חברי בהיכל שירתנו הנחמדה, / קבלתי ספרך בתודה וקראתיו במגנת-לב וברעדה". ידוע במיוחד שיר-הפרידה ששלח יל"ג לדוליצקי ב-14 ביולי, 1892, לפני צאתו של האחרון לאמריקה, שבו חזק את לבבו בהחלטתו לעזוב את ארץ הדמים. את שירו סיים בשורה, שבה השתעשע המשורר הצעיר כל ימי חייו — "הא לך עטי, עלה רש מקומי"¹. דוליצקי העריך במיוחד את השיר הזה, שבו הצביע יל"ג עליו כיורשו וממשיך דרכו. הוא כלל אותו, ביחד עם חרוזי יל"ג לצאת "מבית ומחוץ", בסידרת "מכתבי המשורר הגדול יל"ג ז"ל"

1 שיר זה וכן ה"תשובה לדאליצקי" על "מבית ומחוץ" מופיעים בכל כרכי יל"ג, כרך השירה, תל-אביב, תשי"ט, עמ' ש-שא.

2 בכרך ד', גל' 38, מיום כ"ב באדר תרנ"ג.

3 בכרך ב', גל' 16, מיום ב' במרחשון תרנ"ג.

4 במאמרו "משיחותיו של דוליצקי על סופרים", בספרו *מחיצת אישים דגולים*, תל-אביב, תשל"ב, עמ' 76—77.

5 החל בכרך ד', גל' 33, מיום ה' בשבט תרנ"ג.

של דוליצקי כמשורר בתקופת רוסיה שלו, שהיתה הפורית ביותר ביצירתו. דוליצקי פנה אל יל"ג ביראת הכבוד ובדחילו ורחימו. לאחר שזכה לעידוד ממנו שפך את לבו לפניו על מצבו וגם הביע דעתו בעניינים ספרותיים ולאומיים שונים. לתשומת-לב ראוי נסיונו למשוך את יל"ג לעבר תנועת חיבת ציון ולהביא לידי תמורה בעמדתו השלילית ביחס לסיכויים לבניין הארץ. לאור החלטתו הסופית של דוליצקי לצאת לאמריקה ולא לארץ-ישראל, על אף הטפתו המתמדת לציון בשיריו ובמאמריו, יש משום עניין מיוחד בפרשה זו.

בפעם הראשונה פנה דוליצקי ליל"ג ב-28 בפברואר, 1881, כששלח לו את הפואימה הסאטירית שלו "לקוי שני המאורות או שני צדיקים שחבלו זה בזה", שהופיע קודם ב"השחר" ויצאה בהוצאה מיוחדת (וינה, תרל"ט). על מכתב ראשון זה, שניתן להלן, ענה יל"ג רק כעבור כמה חודשים, ב-7 באוגוסט⁶. הוא ביקר את השיר על "מבטאים המוניים" שמצא בו, אבל בה בשעה הוסיף כי "ערבה עלי שירתך" וביקש מדוליצקי להודיעו פרטים על חייו ומעשיו. אפיינית היא פתיחתו של יל"ג הערוכה בחרוזים והמבקשת לדעת "אם זקן הוא לימים או צעיר, אם איש חלק או איש שעיר, אם דש הוא עברות בעקביו או במצות זהיר, אם כה וכה אלהים נרו יאיר וכגורו יעיר!"⁶.

כתשובה על בקשתו של יל"ג נתעורר דוליצקי לשלוח לו מכתב מפורט ב-11 באוגוסט, אותה שנה, שמשמש מיסמך אוטוביוגרפי חשוב. במכתב זה, שמתפרסם להלן, גילה את צפונות לבו וקבל על קשי יומו. בין השאר סיפר על נסיונו הבלתי-מוצלח להיות סוכן לסמולנסקין ולהפיץ את עתונו "המביט" ואת הרומאן שלו "התועה בדרך החיים". ביחוד התלונן על אביו, ותלה בו את הסיבה לכשלוננו. הוא האריך הפעם בדברי פתיחה מליציים, כפי שהיה נהוג בימים ההם.

בשנת תרמ"א הוחג היובל הכ"ה לעבודתו הספרותית של יל"ג. בהזדמנות זו שלח לו דוליצקי את ברכתו ב-5 בנובמבר, בצירוף דברי התנצלות על איחורו. לאגרתו צירף גם ספרון מכורך ובו שיר שחיבר לכבוד היובל. בסיום מכתבו כתב: "הנני חפץ מאד, משורר נכבד, לבל יכוסה שירי, אשר כתבתי

6 תשובת יל"ג נתפרסמה באגרות יהודה ליב גארדאן, בעריכת י. וייסברג, כרך א', ורשה, תרנ"ד, עמ' 317—318.

פה לכבודו במשאון, ויש את לבבי לתתו בהשחר או במכ"ע אחר (בכל אשר תיעצני)".⁷ דוליצקי טרח הרבה כדי לשוות צורה אמנותית לספרונו. שירו, הכתוב באותיות מרובעות, מכיל עשרים בתים ומשתרע על פני שבעה עמודים. על המכסה צויר כתר ומתחתיו באה כתובת גרמנית, שתרגומה "לזכר עולם" מאת מ. דוליצקי, ביאליסטוק, 1881. מצד שני של המכסה מופיעה תמונת דוליצקי הצעיר והיא חתומה בחתימת ידו בלועזית. לשיר, המונה את זכויותיו של יל"ג ואת שיריו וספריו, הקדים דוליצקי הקדמה זו: "מנחת זכרון שלוחה לרב בחכמה ורב הכשרון המשורר הנעים ר' יהודה ליב גארדאן נ"י (במלאת לו חצי יובל / מאז תפשו בנבל / ולשונו בו תרון / כזמיר בין עפאים). מאת מנחם מענדל דאליצקי, המוקיר כבודו / בכל-נפשו ומאודו". תשובתו של יל"ג, מיום א' בכסלו תרמ"ו, נדפסה בראש כרך ב' של אגרותיו, שבעריכת וייסברג. אם כי כתב שמצא בכל שיריו ומליצותיו של דוליצקי "זהב רב פנינים" יעץ לו לנפות את דבריו ולזרות מהם כל פסולת להבא. והעיקר — לצרף את השפה ואת רוח היום: "שפת ירושלים בשפתנו ומחשבות אירופה תהיינה בלבנו".

דוליצקי בישר ליל"ג ב-23 בנובמבר, אותה שנה, כי פנה לסמולנסקין בנוגע להדפסת שיר היובל ב"השחר". הוא גם הבטיחו לכלול בספרו "שירי מנחם", שקיווה להוציא. הוא הוסיף: "מדי דברי בספרי זה בל אמנע להודיעך כי אותו הקדשתי לכבודך". בדעתו היה לגמור עוד שיר היסטורי בשם "במותם לא נפרדו" ולשלוח את כל החומר ליל"ג כדי שיכבדו בהמלצתו, שהרי זכה לשמוע ממנו כי יש בשיריו "זהב רב פנינים". הואיל ויל"ג השתתף בעריכת "המליץ" באותו פרק זמן ביקשו דוליצקי להשתדל אצל אלכסנדר צדרבוים, מוציא-לאור של העתון, שיתן מקום למאמר בעניין יישוב ארץ-ישראל ששלח אליו, וכן שידפיס שיר יידי שלו בקובץ שעמד להוציא. במכתבו הבא, מיום 27 בנובמבר, כבר יכול היה דוליצקי להודיע ליל"ג שסמולנסקין הסכים לפרסם את שיר היובל.

בשאלת אמריקה או ארץ-ישראל נגע דוליצקי במכתבו מיום 6 בדצמבר, 1881. הוא כתב: "ידעתי גם ידעתי כי לבקש עשר ונכסים טוב ללכת לאמעריקא מלארץ הקדושה. אך הן לא נכחד מכלנו כי אם יבא קהל גדול

7 השיר, בשם "מזמור ליהודה", נדפס בהשחר, שנה י', תרמ"ב, עמ' 505—508.

אל הארץ ההיא ואחריו ימשכו גם בעלי הכיס, אז יופח רוח איראפא באוֹיָא ושני חלקי ארץ אלה יקשרו בחבלי המסחר והמעשה ותקות ישראל לא אבדה... על כל איש משכיל אשר עוד לא עומם הזיק האחרון מאהבתו לעמו בלבד, החובה והמצוה להורות בעת רעה כזאת לישראל... הוא קרא ליל"ג להתצרך גם הוא לרעיון היישוב: "שים זאת גם אתה יקירי על לבך, הבה גם אתה לנו אבנים אחדות לבנין הלאם... היה שלום ושאל נא בטובך מבעל "המליץ" אם יקבל ממני מאמרים על דבר ירושלים ושלחתי לו".

בתשובתו לדוליצקי, מי"ז בכסלו תרמ"ב (27 בנובמבר, 1881), הביע יל"ג את ספקותיו בנוגע לתועלת שבפרסום מאמרים על יישוב ארץ-ישראל. הוא ציין: "אנכי אינני מקוה לגאולה ולצמיחת קרן ישראל בארץ אבותיהם בעת הזאת". הוא הצביע על שתי מגיעות, האחת — יחסה העויין של ממשלת תורכיה, והשנייה — יד הרבנים התקיפה שלא תאפשר להם לבני ישראל "לעשות ממשלה בפני עצמה". בנוגע להצעתו של דוליצקי להקדיש לו את ספר שיריו כתב שאינו אלא "בעל הזיה" כי שום תועלת ממשית לא תצמח לו מזה.

עוד בשנת תרמ"ב הודיע דוליצקי ליל"ג שבא לידי מסקנה שאם ברצונו להיטיב את מצבו אין לו ברירה אלא לצאת מרוסיה. במכתבו מיום 9 בפברואר, 1882, שמתפרסם להלן, מסר לו על נכונו של צאת לפאריו, וביקש ממנו המלצה לאחד ממכיריו בעיר זו. בתשובתו, מיום ט' באדר תרמ"ב,⁸ היפנה אותו יל"ג לכמה מחכמי ישראל שם. במכתבו הבא, מיום 21 בפברואר, קבע דוליצקי שבדעתו לפנות לחברת "כל ישראל חברים" בבקשה שתקבלו כמהגר לאמריקה. הוא הוסיף שקיבל מכתב מסמולנסקי שהזהירו נגד צעד זה ושהוא שוקל בדעתו אם לצאת לפני חג הפסח או לא.

על אף מצוקתו ומצב רוחו המדוכא דחה דוליצקי את תכניתו לצאת. שוב פנה ליל"ג כששמע מזאב וולף הכהן קאפלאן (ז"ק), מחותנו של יל"ג, שנתפנתה משרה של עוזר תמידי במערכת "המליץ". הוא התעניין בפרטים על המשרה וביקש שימליץ עליו בפני צדרכים. בתשובתו הקצרה, מערב

8 באגרות יהודה ליב גארדאן, כרך ב', וארשה, תרנ"ה, עמ' 9—10.

9 ראה מכתב א' מאגרות יל"ג במאמרו של א.ר. מלאכי "אגרות סופרים", בהתקופה, ל"ד—ל"ה, ניו-יורק, תש"י, עמ' 766—767.

ראש השנה 1883¹⁰, הודיעו יל"ג שהמשרה כבר נמסרה לאחר. כנראה לא חשב את נסיונו של דוליצקי כמספיק למילוי התפקיד.

לאחר כמה חדשים, ב-13 במאי, 1883, שלח דוליצקי ליל"ג את אגרונו "שבט סופר", שיצא באותה שנה, בבקשה נמרצת שיחווה דעתו עליו ב"המליץ". הוא כתב: "אם תשמיע רק את הדברים האלה כי יש בו תועלת לנערי בני ישראל — הקימות חרבן עולמי והריסות בית, ואני לא אשכח חסדך לנצח". בתשובתו מיום 15 במאי, אותה שנה¹¹, הודיעו יל"ג שהתפטר ממשרתו ב"המליץ" והיפנה אותו לצדרכים בעצמו. הוא הוסיף שאם תהיה שעתו פנויה יכתוב על הספר באחד העתונים היהודיים-הרוסיים. על ההדעתו של יל"ג שהוא מתכוון לנסוע למקום מרפא ענה לו דוליצקי במכתב קצר בו איחל לו שיחלים מחליו במהרה.

דוליצקי לא מצא לו כדי מחיתו כמורה בביאליסטוק וניסה את מזלו במקומות אחרים. בשנת תרנ"א עבר על-פי הזמנת יהל"ל לקיבו ובשנה שלאחר מכן השתקע במוסקבה. כאן המשיך לסבול עוני ושוב נעזר ביל"ג, שכתב בשבילו מכתב המלצה לגביר קלונימוס זאב וויסוצקי. במכתבו מיום 22 באפריל, 1884, הודה לו דוליצקי על חסדו והוסיף מתוך יאוש ודכאון: "אמת כי ה' וויסוצקי יאיר אלי פניו אף יקרבני בימין צדקו, אבל כל חסדיו אשר עשה עמדי עד כה הם רק הצלה פורתא והרוחה לפי שעה... לוא מוכשר הייתי למסחר כי אז אולי הייתי גם אני, כי פה רק על המסחר יהיה האדם... רק אתה ידידי תוכל להבין הגיגי כי משורר אתה היושב על חוג שמים ומביט ממרום שבתו לארץ ורואה המון תהפוכותיה". הוא ביקש עוד מיל"ג שימליץ עליו לפני הרב ש. ז. מינור במוסקבה, בתקווה שייבנה ממנו. לבסוף נגע בסכסוך שנתפתח בינו לבין יהל"ל בקיבו.

במכתבו הבא, מיום 12 במאי, 1884, חזר דוליצקי לפרשת ריבו עם יהל"ל והתלונן ארוכות על השמועות הבלתי-הוגנות שהפיץ האחרון בנוגע להתנהגותו בקיבו. הוא דחה את האשמותיו של יהל"ל מכל וכל והזהיר את יל"ג מפניו. על יסוד מכתבו זה מובן לנו שדברי יל"ג הסתומים במכתב תשובתו מיום 15 במאי, אותה שנה¹², מכוונים אף הם ליהל"ל ולא לאחר.

10 ראה מכתב ב' מאגרות יל"ג, כנ"ל, עמ' 767.

11 ראה מכתב ג' מאגרות יל"ג, כנ"ל, עמ' 768.

12 ראה מכתב ה' מאגרות יל"ג, כנ"ל, עמ' 769—770.

באותו מכתב ביקש מדוליצקי שיודיע לו עוד ממעשיו במוסקבה ומסר שאם כי אין בידו לכתוב להרב מינור, כפי בקשתו, יפנה שוב לוויסוצקי. שדוליצקי השלים עם יהל"ל בהשתדלותו של סמולנסקין יש לראות ממכתבו מסוף שנת 1885, שבו ביקש גם מיל"ג לסלוח לו. ואמנם, כשפנה יל"ג ליהל"ל כעבור זמן ביקש שישיכחו את יחסיהם המתוחים שמלפני שנים¹³.

לבקשתו של יל"ג מסר לו דוליצקי ב-21 במאי, אותה שנה, שוויסוצקי תמך בו בסכום 42 ר"כ ואיפשר לו להעתיק את מושבו למעון קיץ בבאגא-ראדסק. וויסוצקי המציא לו כמה שיעורים שמהם התפרנס בצמצום, בשעה שלסופרים אחרים שלח תרומות גדולות לערך. לאחר שבועות אחדים הודיע דוליצקי ליל"ג מבאגאראדסק שהתחיל להשתכר 80 ר"כ לחודש משיעורים וקיווה שיוכל להמשיך באותה רמה גם לאחר שובו למוסקבה.

באותו קיץ קידם יל"ג את דוליצקי בברכה על הופעת שירו "האכר והנוצה" ב"המליץ"¹⁴ והציע לו מספר תיקונים. דוליצקי הודה לו ב-20 באוגוסט על תיקוניו אלה והביע שוב את הערצתו אליו. הוא כתב: "אתה ידיד הנך המשורר הראשון והאחרון אשר לקח את לבבי מעודי בקסם אשר על שפתי בת שירתו המעולפת ספירים. אתה הנך אחד אשר משך אותי בחבלי קסם אל השפה העבריה להגות בה ולבין לשכל מליה". דוליצקי הוסיף שמצבו החמרי לא השתפר. וויסוצקי ניכה לו את 42 הרובל, שמסר לו קודם, משכר השיעורים שהורה לתלמידים מבני משפחתו והעבירו כמזכירו במשך שלושה חדשים. אשתו ובניו של דוליצקי נשארו בביאליסטוק ללא משען ובידו לא היתה אגורה לקנות גם נר. הוא סיים: "ועל כן — אם תוסיף למצא שגיאות בשירי העתידים לצאת תדונני לכף זכות, כי חש אני שמוחי רופף ודעתי הולכת ומטרפת עלי, ובעצם ימי עלומי ובמבחר שנותי!" משום נעימה אחרת יש בגלוייה ששיגר דוליצקי במוצאי ראש השנה תרמ"ה (1874) בה בישר ליל"ג שמצא בבית הגביר פחוביץ משרה שתספק את צרכיו.

בסוף שנת 1885 פנה דוליצקי אל יל"ג בדבר הצעתה של אגודת "בני ציון" במוסקבה להפיץ את תמונתו בכוונה שההכנסה תהא קודש למתיישבים בארץ. הוא הטעים שמעשה זה ישמש גם סמל לאהדתם של חברי האגודה

13 ראה מכתבו של יל"ג ליהל"ל באגרות יהודה לייב גארדאן, כרך ב', כנ"ל, עמ' 237.

14 ראה מכתב ד' מאגרות יל"ג במאמרו של מלאכי, כנ"ל, עמ' 768—769.

למשורר, שמסביב לשאלת לאומיותו נתגלעו וויכוחים חריפים בעתונות. דוליצקי גם ברך את יל"ג על שחזר לעבודתו במערכת "המליץ" וביקשו לזרז את צדברוים לשלוח את השכר של עשרה ר"כ שהגיע לו בעד שירו "חרפת עמי" ששלח לירחון "המצפה" שבהוצאתו. יל"ג הודיע לו בתשובתו מיום 29 בדצמבר, אותה שנה¹⁵, שלא שמע מעודו על אגודת "בני ציון" אולם הואיל ותמונתו כבר נמכרת במוסקבה אינו רואה שום סיבה שלא ימכרוה גם חברי האגודה. אשר לבקשתו של דוליצקי בענין שכר הסופרים מ"המצפה" הודיע לו שאינו מתערב בענייני הירחון אבל שמע ששכרו כבר נשלח לו.

בשנת תרמ"ו הכריזה אגודת "בני ציון" על פרס של חמישים ר"כ בעד שיר לאומי ופירסמה כרוז על כך ב"המליץ". בעניין זה היתה חליפת-מכתבים בין שני המשוררים. דוליצקי, שזכה לבסוף בפרס על שירו "על הררי ציון", רצה לקבל את הסכמתו של יל"ג על שיר זה בטרם יגישו לשופטים. במכתבו מיום 6 בדצמבר, שמתפרסם להלן ברובו, סיפר כיצד עורר אותו אליעזר בן-יהודה לחבר שיר לאומי מתאים. דוליצקי יעץ לו לבן-יהודה שיציע לחברי "בני ציון" שיפנו ליל"ג וטען שאין הוא מוכן לקבל עליו את התפקיד אלא אם כן לא יאות המשורר המהולל לעשות זאת. דוליצקי הריץ אל יל"ג גם מכתב שני באותו עניין ביי"א בכסלו תרמ"ז.

יל"ג התייחס לבקשתו של דוליצקי בדבר השיר בשני מכתבים. בראשון, מיום י"ג בכסלו תרמ"ז¹⁶, טען שהרי לא נתמנה שופט לפרס ומוטב שדוליצקי ישלח את שירו ישר ל"קוני" השיר. במכתבו השני, מיום כ"ד בכסלו¹⁷, הודיע לדוליצקי שמסר את שירו לדפוס בגליון שבת חנוכה של "המליץ" והציע לו מספר תיקונים. היה זה השיר "על הררי ציון" שזיכה את דוליצקי אחר-כך בפרס.

במכתבו מיום 27 בפברואר, 1887, שלח דוליצקי ליל"ג את שירו "על חרבות ציון" על מנת שידפיסו ב"המליץ", אם כי היה מודע לכך שהעתון נתן מקום לשירים רק לעתים רחוקות. הוא התלונן שאינו מוצא עתון מתאים אחר להדפסת שיריו. ביחוד קבל על י. ל. קאנטור, שהנהיג לפי דעתו רמה

15 ראה מכתב ו' מאגרות יל"ג, כנ"ל, עמ' 770.

16 ראה מכתב ז' מאגרות יל"ג, כנ"ל, עמ' 771.

17 ראה מכתב ח' מאגרות יל"ג, כנ"ל, עמ' 772.

נמוכה בעתונו "היום". לבסוף הזכיר שעוד לא קיבל את הפרס מ"בני ציון" בעד שירו הלאומי. במכתב נוסף, מיום 12 במארס, אותה שנה, קיבל את דעתו של יל"ג שקבע שאחד משיריו התאים יותר לירחון מלעתון יומי והודה לו על נכונותו לשלוח את השיר למקום אחר. כן הוהירו שלא להציע את שירו ל"האסיף" משום שנחום סוקולוב עורכו ביקר את שירתו בשנה השלישית של השנתון (תרמ"ז). הוא התבטא קשות גם נגד דוד פרישמאן, שמתח ביקורת על שירתו במחברתו "תוהו ובוהו". דוליצקי עורר את יל"ג להתחיל בהוצאת ירחון חדש שיהיה לכבוד לספרות העברית. לבסוף מסר לו שאשתו וארבעת בניו נתלוו אליו במוסקבה ושהרוויח בחורף ההוא די סיפוקם.

במכתבו מיום 6 בספטמבר, 1888, הודיע דוליצקי ליל"ג שהוא מכין סיפור גדול בשם "העיט על הפגרים", כדוגמת סיפורו "בתוך לבאים", ושהוא מקווה לשלחו ל"המליץ" תיכף לאחר חג הסוכות. גלוייתו האחרונה של דוליצקי ליל"ג, מערב ראש השנה תר"ן, מכילה ברכה בחרוזים לשנה החדשה. דוליצקי כתב:

לשנה טובה וברוכה לאלתר לחיים
יכתבך ויחתמך אלהי השמים,
ותהי נא השנה הבאה לקראתנו
שנת אורה ושמחה בכל מושבותינו,
שנת גאולה וישועה מאל הישועות
כי נשכח מרוב טובה השנים הרעות
וכמדת שירדנו כן נגשא ונעל
ושחקים ירעיפו עלינו ממעל
צדקה וחסד רחמים וחנינה
ורצון יעטרנו אלהים כצנה!

על ברכתו זו ענה יל"ג במכתבו מצום גדליה תר"ן¹⁸. הוא ביקש מדוליצקי שישא ברכה גם לידידיו ש. נ. ה. יונס, חותנו של בן-יהודה, ראובן בריינין והרב יעקב מזא"ה, שהיו כולם תושבי מוסקבה. בכך נגמרה חליפת-המכתבים שנשתיירה מעובונם של שני המשוררים.

18 ראה מכתב י' מאגרות יל"ג, כנ"ל, עמ' 773.

19 ראה מכתבו ליעקב מזא"ה בעניין זה באגרות יהודה ליב גארדאן, כרך ב', כנ"ל, עמ' 406—407.

בשנת 1892 היה דוליצקי קרבן הגירוש ממוסקבה. לאחר ששהה חודש בבית הוריו בביאליסטוק נפרד מסביבתו ויצא לאמריקה. בשעת בהלה זו לא ראה דרך אחרת אלא לזנוח את חלומותיו על ציון, שנתן להם כל ימיו מבע בשיריו הרומאנטיים. יש להניח שדעתו של יל"ג שעל דוליצקי להגר לאמריקה¹⁹ היתה בין החישובים שהכריעו את הכף לצדו של העולם החדש.

אגרות דוליצקי

א

ביאליסטאק דען 28טען פעברואר 1881

לכבוד המשורר הנשגב והנעלה מורנו יהודה ליב גארדאן נ"י שלום!
אכבד לשלוח לכבודו את שירי "לקוי שני המאורות" למנחה מזכרת אהבה וידידות על שיריו המסלאים בפז היקרים לי במאד מאד. ואף כי לא נתכבדתי עד כה להמנות בין קהל מכיריו ומיודעיו הבאים עמו בכתובים, בכל זאת אקוה כי תפיק מנתחי הדלה הזאת לרצון ממני. גם יסלח לי כי לא מהרתי לשלוח אליו בעתה, כי מרב עבודה, עמל ותלאה לא יכלתי להודיע את כתבתו בס"ט פעטערבורג. אך בהיות זה לא כבר ידידנו ה' סמאלענסקי בביאליסטאק, ויודיעני את האדרעסע של כבודו, מצאתי עלי לחובה לשלוח אליו את שירי הלקוי, ראשית פעלי בספרות העברית אשר אקוה כי כבודו יקבלנו בסבר פנים יפות ויודיעני עליו גם את דעתו. לא אחכה לשמוע עליו תהלה יתרה מכבודו, בדעתי כי כקוף בפני אדם הוא נגד שיריו הנשגבים החוצבים להבות אש וגם עד שירי הנכונים עוד לצאת, ואשר נדפסו בהשחר, לא בא; אבל לשמוע עליו משפט רע, גם זאת לא יאמר לי לבי, כי אמנם עוד לא נמח מלבי זכר הרגשות אשר נולדו בלבי בכתבי שירי זה או לפני חמש שנים בהזויתי עוד כבן תשע עשרה שנה, אשר לפי דברי מיסדי כללי השיר והמליצה, הן סמני רוח השיר. ואם כבודו יורני אחרת אקבל את דעתו בסבר פנים יפות כי בר סמכא הוא, ולוא יכלנו על פי רוח השפה לעשות שם משפט ל"עצם" כי אז לא הפרזתי על המדה, אם אמרתי כי היא ה"שירה" בת השמים בעצמה. כי אמנם בלי שפתי חנף אגיד לו כי כח ביד שיריו הנמרצים לעולל נפלאות גם בלב איש אשר כל רוח שיר ומליצה לא מצאו מעולם מסלות בקרבו. ומי יתן וזכינו עוד לראות את אחרית שירו: "שני יוסף

בן שמעון" אשר רבים מחכים עליו כאל מלקוש, כי אז חיתה רוחנו שבעתים. תקותי תאמצני כי כבודו הרב יקבל מנחתי הקטנה והדלה הזאת לרצון, ולאות נאמן כי לא שגיתי, תהיה לי תשובתו אשר אחכה עליה בכליון עינים. והגני ידידו המכיר ערכו הרם והנעלה והמחכה למענה פיו.

מנחם מענדיל דאליצקי

ב

M. DOLITZKY IN BIALYSTOK

Bialystok, d. 11ten August 1881

לכבוד המשורר היחיד בדורו עוגב ישראל וכנורו ר' יהודה ליב גארדאן הוא שם פינתו לעד יאיר נרו ועל עמו יאציל מאורו בבת שירו ומזמורו. מנחם בת יהודה החולה הנתונה בצרה ובגולה והקרובה לשחת זה מאה לא אחת רק שנים אלפים מאז צאתה מירושלים ערומה ויחפה כאוד מוצל לנוע בתבל לשבוע רק אבל, לנחות ורעות במעונות אריות והררי טרף, והיא מוכה בלי הרף על ישרה, תומתה לא בפשעה וחטאתה, ואין דורש לשלומה בקדור עליה יומה ורק פחד ואימה, קצף וחמה מנת כוסה המה. ברוך שם כבודו שבכל נפשו ומאדו דואג לקיומה, ועל חרבן האומה גותן שירותיו; כי ביהודה בקימתו הוציא רוח מאוצרותיו וישפך דמעותיו על הריסות עמו וחרבותיו ויתקן גם שגיאותיו!

משורר נכבד! בלי ספק תסלח לי על ה"לכבוד" הארוך אשר כתבתי פה לכבודך, כי אף אם לא ידעתך רק בשם בכל זאת בטוח אני בכך כי לא תקצוף על קולי, כי מי כמוך יודע כי אין המשורר שליט ברוחו לכלא את רוחו אשר לא לעתים רחוקות ירכיבו על במתי עד בעת אשר לא ידע אם תעמדה רגליו במישור על הארץ. גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם כי לא חפצתי להאריך בהלכבוד הזה לבל תהי התוספה לגרעון לאיש נכבד כמוך, אך מה אעשה, ובת שירתי מושכת חרוז לחרוז כתאוה מושכת את הבשר. ואלהים המזוג זוגים יאמר לדבק הזה טוב ויתן גם בלבך מחשבה טובה, לדון אותי לכף זכות ולא לחובה ואם זאת לצדקה לך אחשבה ולא אשכח חסדך עד זקנה ושיבה.

כמעט בושתי, יקירי, להשמיעך במה אני עסוק, כאשר שאלתני במכתבך,

כי מורה אני לידי בני ישראל בביאליסטאק ואם לא לחרפה תחשב לי עבודה כזאת? אולם הלא ידעת, יקירי, כי שלש מחלות ישנן בתבל אשר אף לא ינחילו כבוד את בעליהן יאלצו להתוודע והגלות, והן: צרעת שחין ושגעון ר"ל. ובמה גופל אשר בחלקי ובמכאובי משלשת החולים האלה כי אסתיר חרפתי מאיש? אמנם כן הוא, מורה אני לילדי בני ישראל! אך לבל אגל בעיניך יותר מכשיעור ח"ו הגני ממחר להשמיעך כי עוד לא רבים הימים אשר נחליתי במחלה הזאת, מחלתי מחלת ההוראה או המלמדות ר"ל. ועד שנת 1877 הייתי איש סוחר בא באגשים. ואתה, יקירי, הואל נא ושמע פרק קטן מתולדות ימי חיי: בהיותי כבן שש עשרה שנה בשנת 1873 קרא עלי אבי מועד ומכרני בלי הון לעבוד עבודת חתן בעיר קנישין הסמוכה לעירנו, כי אכף עליו יצרו יותר מדי אחרי אמי ז"ל וכאשר לא יעשה כן במקומנו כי ישא לו האב אשה טרם שלח את בנו החוצה, הביאני תחת לצל אפריוני בעיר אשר הזכרתי. ואחרי אשר נקברתי, עזב את קבורתי, בבית חותני ורעיתי, ויבא לעיר מושבו, ויקח אשה כלבבו כדת משה וישראל, כל עוד לא הופרה האביונה, וינחם אחרי אשתו הראשונה כי מתה, ולא זכר עוד אותה.

באכלי מן על שלחן חותני ובראותי כי הוא הולך הלך וחסר השתתפתי את אבי במסחרו, מסחר העורות אשר לו, כי שוחט הוא, ואראה שכר רב בעמלי. אך פתאם נהפך עלי הגלגל כי נחליתי במחלת חלושת העצבים ואאלץ לנסוע בפקודת הרופאים אל מעייני הרחצה. הנסיעה הזאת הוציאה יותר משמונים מאות ר"כ מכיסי ובשווי אל ביתי קדם אבי את פני בבשורה טובה והיא: כספי תם מן המסחר. אני נבהלתי מדבריו, בדעתי כי עוד כסף פי שנים לי מאשר הוצאתי בדרכי, אך הוא דבר דבריו במנוחה, ואחרי מריבות וקטטות הושיט לי שמונה מאות ר"כ והעסק נשאר בידו. בראותי כי אבי אכלני הממני, נפל עלי לבי מאד, ואפנה אל מסחר אחר: בהיותי בווען הגיד לי ה' סמאלענסקין כי יש את לבבו להוציא מכ"ע חדש נקוב בשם "המביט" ואני שמחתי אז למשמע הבשורה הזאת. כמשפטי תמיד קראתי כל דבר חדש בספרות העברית, מבלי חשוב זאת למסחר בעדי. אך עתה בצר לי שאלתי את ה' סמאל' במכתב אם יש את לבבו לתת את הסוכנות הכללית בידי והוא משכני אחריו לווען ואהי לו לסוכן בקחתי מידו גם את ספרו "התועה בדרכי החיים" ומה אשמיעך? המביט הביש את מבטו והתועה התעני בתהו לא

דרך ואצא מאת המסחר בשן ועין, כי שתפי צ... קם עלי ויראני כי כיסי ריק וכספי אין ואני הייתי כגבר עברו יין.

ככלות כספי החלותי לחוש כי מחלת חלושת העצבים סרה מעלי כי קבתי אשר בימי עשרי דרשה ספקה בעצלתיים החלה עתה, בחסור לחמי, לקרא בחזקה-הב! הב! כנושה בהול על ממונו ולולא נפקחו עיני לראות כי נחליתי במחלת העני כי אז חשבתי למשפט כי חלי בולמוס אחוני ודרשתי שנית עזרתי במעייני הישועה. בראותי כי מחסור ביתי הולך הולך וגדול התאמצתי להקדים פני הרעה ואחרי שבתי כשנה בחבוק ידי וחשבתי מה לעשות זכרתי כי בהיותי נער קטן שחרתי את בית הספר הגדול לחכמת ישראל הוא החדר (בלי שפק שמעו גם בפעטערבורג, האין זאת?) ושם למדתי תנ"ך ודקדוק, ואמחר להודיע ליושבי עירי כי הנני חפץ להיות מורה לבניהם. בעמל רב השגתי לי תלמידים אחדים ולמן היום ההוא והלאה הנני מורה שעות בעירי, לא מורה שעות התקוע במגדל העיר במקום אחד רק מורה הסובב בשוקים וברחובות והמחזר כל היום על הפתחים מבית לבית. והנני אוכל לחמי ברגזה ובדאגה בעת אשר אבי השו"ב יפוש כעגל מרבק משחיטתו ומגדולתו אשר גדל ממני ברב צדקתו.

כבן עשרים וארבע שנה הנני היום הזה! מוכשר הייתי בימי נעורי לכל חכמה, או מלאכת מחשבת. אך אבי הצדיק הסתירני בסתר המדרגה וישם עננו, ענן החסידות, עלי למסך מבלי אשר אוכל למצא נתיבתי עד היום הזה; כי לא למדני מאומה מבלעדי התלמוד. ולוא תשוקתי הנמרצת בימי ילדותי לשפת-עבר ורוסיא מי יודע אם לא מתי עד כה ברעב בשברו לי, ברב רחמי, כל מטה לחם.

עתה הנני כצפור קצוצת כנפיים. רוחי ישאני על ויראני גם תקות טובות וגויתי אסורה בחבלי עני אל אשתי ובתי. כי בעזבי אותן לבקש לי מטרה בחיים תגוענה בולעפות רעב. לוא היה לי איש אחד בפעטערבורג או במוסקווא אשר דאג למעני וימציא לי כהונה להיות מורה בבית אחד הגבירים או משרה אחרת אשר בידה להחיות נפשי לא בצמצום כבעירי, כי אז לא שכחתי חסדו עד עולם. אך עוד לא אבדה תקותי בישרי לב, כי יתמכו בימיני ויחלצוני מן המיצר.

הנה השמעתיך, משורר נכבד, פרק קטן בתולדות ימי חיי ואתה סלח לי בחסדך כי הוגעתיך בלהג הרבה. נסה נא יקירי לשאל את בן ליטא: "כמה

ימי שני חייד מה קרך בהן, ומה מלאכתך", אז תראה כי אני עוד לא השמעתיך את החצי על שלש השאלות האלה. לא אכחד כי עוד יש ויש גם לי רבות להשמיעך אך רב לי עתה, כי הגליון הולך הלך וחסר ואני טרם אדע אם לא יהיו דברי עליך לטרח. הראני נא אות נאמן כי ערבה עליך שיחתי ושוב לדבר בי, כי יקרים לי דבריד מאז ומחכה אני להם כאל גשם נדבות בעתה, ואז אוסיף לדבר דברי הלאה.

במכתבך הבא אקוה כי תודיעני דבר מה משאלת היהודים, כלומר במה נפתרה בהריגה או בשרפה, ואם יש תקוה לישראל תשמח לבי מאד בבשורתך. שוב הופע אלי משורר נכבד בדבריד כי צמאה נפשי להם.

והנני מוקירך המכבדך והיודע ערכך הרב

מנחם מענדיל דאליצקי

P.S. סלח לי כי דברתי אליך בנוכח כי אחרי אשר אינני מבחינת הסתר אינני יכול בשום אופן להסתיר דבר והנסתרות לה' אלהינו ולצדיקיו היודעים סודו.

ג

M. DOLITZKY BIALYSTOK

Bialystok d. 9/2/1882

ידידי הנשגב והנעלה ה' גארדאן שלום!

היה בשלום גארדאן אהוב לבבי! עוד מעט ויצאתי מצפוני החלד אשר שמו מועקה במתני ומחנק לנפשי, לאור באור החיים במרחב-יה בעיר פאריז הברירה! כתשעה ירחים שתי עצות בנפשי, איך לעזוב את קן הרשעה, ומכל עצותי לא גולד לי רעיון אחר בלתי אם הרעיון "לפרוש בחזקה את ידי בין גלי התלאות". אולי אצלח להבקיע לי דרך אשר לא אכשל בה בימים הבאים. ברעיון הזה החזקתי עתה ביתר שאת ועז כי גמרתי בנפשי להוציאו אל הפעל בר"ח ניסן הבא לא יאוחר. ביום ג' בראשון לחדש הג'ל אשב בעגלת הקיטור ועזבתי את ארצי ומולדתי מבלי קחת בידי מאומה בלתי אם עניי ורישי, אנחותי ומכשול לבי, הותי ומקור דמעתי לשבר בת עמי, ואשים פני לבירת צרפת אולי יפתח לי שמה פתח תקוה לחיות כאדם עלי אדמות. אל נא

תנסה יקירי להעיר ולעורר בי את האהבה לארץ מולדת ולהראותני מה רע יהיה גורלי בארץ צרפת, פאלעסטינא או אמעריקא אשר אולי יהדפני קשי יומי אל אחת מהארצות האלה, כי יקר בעיני המותה מהוותר במעון תנים ורובץ מרצחים. קשה היא מאד הפרידה מארץ מולדת, גורא מאד להתמכר ביד המזל העור מבלי דעת אנה ישא למות או לחיים, אך גורא משניהם הוא לשבת במאורת צפעונים ולפחד כל היום מקול עלה נדף. נקטה בפשי כחי בהמה! ובהיותי עוד היום איש צעיר לימים, הנני חפץ לבא במסה את אשרי אולי עוד אצלח לחיות כאדם בארץ חפש לבלתי היותי כל היום משגע ממראה עיני וממשמע אזני במעונות אריות והררי נמרים. ברכני נא יקירי בטרם אלך ואינני בארץ רוסיא. ברכני נא כי יחזק אלהים כחי ואוני לשאת ולסבול את המכאובים הנכונים לי בדרכי, כי בידים ריקות ובלב מלא עצבון, דאגה ותוגה אשים פני אל ארץ אחרת. ההצלחה הסתירה פניה ממני זה כמה וגם עתה צרה עינה בי מהענק לי אף כמה רובל להוצאת הדרך מכל עמלי שעמלתי עד היום.

היה שלום ידידי! אם תוכל לענותני על מכתבי ולכלכלני בעצותיך הטובות על דבר דרכי ואולי גם לתת לי רעקאמאנדאציא אל אחד ממכיריך בפאריז, ענני וכלכלני ברעקאמאנדאציא. ואם אין, אסלח לך גם או. שלום שלום לך ידידי! בצאתי משני אריות אחשב למשפט כי ישמח לבך גם אתה.

אוהבך ומכבדך

מנחם מענדל דאליצקי

ד

מאסקוי מוצאי שבת קדש 6 דעצעמ' 86
לאהוב לבי הרב החכם המשורר יהודה ליב גארדאן נ"י שלום! שלום!
... בימי הקיץ האחרונים סר הנה החכם והלאומי האדוק בן-יהודה מארץ הצבי ובבואו לבקרני אל ביתי קרא בידי שירים אחדים אשר אתי בכתובים, ויפן אלי וימלא פיו תוכחות על אשר לא כתבתי עד היום שיר לאומי הראוי להשמע על פי כל העם שבגולה בכלל ושעל הררי ציון בפרט. אנכי עניתני כי לפי דעתי טרם באה העת לשיר בשירים על אדות התנויה הלאומית

ורעיון הישוב, והעושה זאת הרי הוא בעיני כמתנת אהבים בהקרי עם יעלת חן אשר ראה בחלום באספמיה או כלועג לרש פשוט. כי כל עוד אשר נשתנינו לרעה מכל אומה ולשון, ובדבר שיבת ציון עוד היינו כחולמים ולא ראינו גם הצלה פורתא מכל מעשי העוסקים בפדות נפשנו ועלילותיהם, אין לנו לשיר בשירים על בטן הריקה ולב רע, כי אם לפעול ולעשות, אולי נציל — ואחר גרנן... האמת המרה הזאת לא ערבה על בן-יהודה הנלהב ויוסף להוכיח בראיות לפי שטתו כי שיר לאומי הוא אחד מן הדברים העומדים ברומו של עולם הישוב ותחית האומה, וכי לבו יתפלץ ויתר ממקומו בשמעו כי בני הנעורים בארץ הצבי מאפס שיר לפי הרעיון הנשגב אשר יפעמם, ישירו בשעות הפנויות את השיר הידוע "פו מאטושקא פו וולגה"*, ונפשו עליו תאבל בראותו זמורת זר כזאת על אדמת ישראל, בעת אשר שפת-עבר חיה בפי סופרים ולא אלמן ישראל ממשוררים בעלי רגש אשר הרעיון הלאומי נתון בלבם ושפת ירושלים בעטם בעצם תומה כבימי ישעיהו החוזה! הדברים האחרונים האלה העציבו גם את רוחי, ואיעץ את בן-יהודה כי יציע לפני "בני ציון" כי יפנו אליך ויבקשוך לשיר להם משירי ציון, שיר מזמור להקולוניסטים, ולא יוסיפו עוד להכניס תבן לעפרים ומספא לערי יהודה. ועצתי היתה כי לא יראו את פניך ריקם ויקדמו פניך במתן שכר שבעבור לא תוכל להשיב פניהם אם גם שעתך איננה פנויה — ולבל ידמו כי מאיזה פניה אני מיעץ להם עצה כזאת — אמרתי מפורש כי אנכי לא אטבל את עטי טרם ישמעו מפיד כי אין נפשך אל שיר כזה או איוז סבה תניאך מכתוב אותו. העצה הזאת ישרה בעיני ה' בן-יהודה, אך אחרי שבועות אחדים מיום עזבו את מאסקוי שמעתי כי "בני ציון" מקדישים פרעמא בת חמשים ר"כ להמשורר אשר יכתוב להם שיר לאומי. את חברי הועד ראיתי רק לעתים רחוקות כי ישבתי אז בנאות דשא בבאגאראדסק, וכאשר נקרה לפני אחד מן החברים שאלתי את פיו מה ראו על ככה להקדיש פרעמא למשורר, בעת אשר יכלו לפנות אליך, ענני כי יודע הוא שאתה אינך חפץ לכתוב שיר כזה בעד כל כופר וכי בפנותך אל הועד במכתב אמרת להם לבל ישעו בדברי שקר, ומתוך דברך אלה ראו כי אינך מקרבם כמשפט — אז חפצתי אני לכתוב אליך אבל נטרפה עלי השעה, כי מורה אנכי ולא

* שם השיר מופיע במקורו ברוסית ופירושו — "לאורך אמנו הקטנה לאורך הוולגה".

לעתים רחוקות מצבי מורה עד כי נקטה נפשי בחיי ושוכח אני תבל ומלואה
מיאוש מר ומורא אשר יאכל כעש את כל בדי עורי — וכן נתגלגלה ובאה
המודעה בהמליץ, ומשוררים, נערי בני ישראל, יעשירו בין כה וכה את
אוצר הבידואר, ושירים משירים שונים עפים יום יום כעל כנפי רוח אל
אוצר הועד אשר הכין לו סל גדול ועמוק. וידים רבות עמלות עתה לפתוח
את המכתבים ולהורידם אל הסל הקדוש הזה אשר לפי הנשמע כבר מלא
הוא על גדותיו... והנה אנכי גמתי בלבי לבלתי המנות בתוך הבאים
לזכות בהפרעמא, כי לא אכיר רבים מיושבי הועד לשופטים אשר על
פיהם יזמרו כל בני ישראל ומירות חדשות אשר לא ראו ולא מצאו מעולם
בכל סדור מימות אליהו עד הנה, ועל כן אני שולח את שירי זה: "על הררי
ציון" אליך המשורר הגדול מאחיק וממך משפטו יצא! אם אמצא חן בעיניך,
ומצאת בו את כל המעלות שמנו משוררים מובהקים בשיר לאומי, הנני
מרשה אותך לתתו להמליץ וממילא יהיה לשיר-עם מבלי סרסורים ושופטים
אשר לא כרוחי, אולם אם לא ייטב בעיניך, כי תמצא בו חזונית ויפסל, למה
לי לשלחו אל הועד, כי יכשילו את הרבים בשיר שאינו מהוגן? אחרי
הדברים והאמת האלה אקוה כי תסלח לי על הטריחי אותך להיות לי לשופט,
כי אתה, אשר שויתי בת שירתך היפה לגד עיני תמיד, הוא האחד בעיני
אשר תוכל לחוות דעת אמת על הליכות רוח משורר וחזיונותי ואיש אחר
לא ידעתי בלעדיך, כי על כן אינך רשאי גם אתה לכבוש משפטך ממני, פן
תדמה לגזול מאיש את אלהיו — והיה בכך חטא.

לבי מלא תקוה כי תענני על מכתבי זה דבר ברור כי לתשובתך אחכה.

אוהבך בלב נאמן

מ. מ. דאליצקי

אברהם קוטליאר בעל הפארודיות

החוקר ד"ר ישראל דוידזון העריך כראוי את מקום הפארודיה בספרות
העברית בכלל ובספרות העברית באמריקה בפרט בספרו האנגלי "הפארודיה
בספרות היהודית" (1907). ד"ר דוידזון ציין, שמקצוע ספרות זה היטיב
לשקף את התנועות והתמורות הגדולות בחיי עמנו בזמן החדש ושמהולים
בו רגשות הצער וההומור כאחד.

בתקופת ההגירה הגדולה לאמריקה שימשה הפארודיה פורקן לסופרים-
מהגרים שונים שבאו לכאן ונתאכזבו למראה התוהו-וובוהו שמצאו בחיים
היהודיים. הפארודיה היתה בשבילם אמצעי ספרותי להבעת מרידותם נגד
סבלותיהם ב"מדינת קולומבוס", לתיאור מעמדו הירוד של המהגר ה"ירוק"
ולמחאה נגד הזנחת ערכי הרוח.

בין בעלי הפארודיות האלה היה אברהם קוטליאר, שגר בקליבלנד למעלה
מיובל שנים ושהיה מן הראשונים להזקק לצורה ספרותית זו. הפארודיה שלו
"מסכת דרך ארץ החדשה" הופיעה בצורת חוברת בשנת תרנ"ג בפיטסבורג,
בהוצאת יוסף זליג גליק, עורך השבועון היידי "פאלקספריינד", שבו נתפר-
סמה ה"מסכת" בהמשכים עוד בשנת תרנ"א. באופן זה קדם קוטליאר
לסאטיריקן המצויין גרשון רוזנצווייג, שפרסם את הפארודיה הקולעת שלו
"מסכת עמיריקא" בשנת תרנ"ב. קוטליאר חזר והוציא את "מסכת דרך
ארץ החדשה" בווארשה, בשנת תרנ"ח, והוסיף עליה הוספות שונות וכן
הסכמות ומכתבי-ההילה מאת אפרים דיינארד, הסופר הנוסע ואספן הספר
העברי, ש. ב. שווארצברג, עורך "גר המערבי", אברהם משה לונץ ועוד.
ה"מסכת" זכתה גם להוצאה שלישית, תל-אביב, תרפ"ז, שבה נכללו מכתבי
ברכה נוספים מאת זאב שור, אברהם דוד דובוויץ ודוב אריה פרידמאן,
שהיו פעילים כסופרים ביחוד בשנות התשעים, והמדורים "מחזור קטן"